

Skutečnost a hodnoty

∞

Hartmann a Funda

Jedním z filosofů, jejichž dílo na první pohled spíše nenápadně zanechalo stopu v tuzemském filosofickém myšlení, byl Nicolai Hartmann. Ona nenápadnost spočívá v tom, že nepatří mezi autory, o nichž by vycházely četné studie, či jejichž texty by byly systematicky překládány do češtiny, jako spíše v tom, že ovlivňuje takové autory, kteří o filosofii nepíší, nýbrž ji dělají.

Stejně jako kterékoliv jiné jsoucno i filosofové přijímají podněty z prostředí dle vlastní přirozenosti. Nastavení nepřeslechnout Hartmannův hlas bylo vždy více přítomno u filosofů nepozitivistických a nematerialistických.

Před téměř sto lety to byli zejména čeští idealisté František Pelikán a Vladimír Hoppe, kteří si pomohli Hartmannem. První zejména v oblasti teorie poznání, druhý navíc ještě v oblasti ontologie a etiky. Hartmann dále ovlivnil i autory, kteří měli možnost navštěvovat jeho semináře na počátku třicátých let. Jimi byli Vladimír Kubeš, který zapracoval Hartmannovu filosofii do své koncepce ontologie práva, a Jan Patočka. Hartmannova filosofie pak u nás hrála roli, pokud vůbec nějakou, jako jedna z otázek u zkoušek z filosofie (a to ještě pohříchu v otázkách k ontologii, nikoli k etice). Našla-li pak své uplatnění v myslitelském úsilí, bylo to úsilí O. A. Fundy.

Funda nehraje oblíbenou hru na to, že filosofie je buď (post)analytická nebo metafyzická. Protože obě dříve či později konvergují v odklonu od realismu. Od ontologické relativizace opět dříve či později vede celkem svůdná zkratka

k relativizaci etické.³⁴ Podle mne se po ní ale vydat nemusíme a stejně tak ani nemusíme bezbranně sledovat, jak po ní kráčejí ti, jejichž situace je nečinnými morálními objekty a kteří si mohou užívat luxusu cynismu (a)morálních subjektů. Po odklonu Fundova myšlení od fenomenologicko-existencialisticko-hermeneutického zábradlí mu poskytla jeden z nových opěrných bodů právě Hartmannova filosofie, a to nejen pro ontologii, ale i (a možná hlavně) pro etiku. Oproti tomu Hartmannova teorie poznání hraje – jak se alespoň zdá na první pohled – pro Fundu spíše sekundární úlohu.

Pokud bychom chtěli dát Hartmannově filosofii nějakou slušivou nálepku, sáhli bychom po novotvaru *post-neo-kantismus*. Vrcholí-li novověká filosofie

³⁴ Viz O. A. Funda: *Když se rákos chvěje nad hladinou*, s. 80.

v systému, který je svým autorem nepříliš skromně považován za kopernikánský obrat, a který, mimo jiné, redukuje ontologii na teorii poznání, a k němuž se programově vracely filosofické školy druhé poloviny 19. století, pak lze Hartmannovo myšlení považovat za pokus o překonání celé této tendence. Jeho filosofie nepřeceňuje heroické výkony subjektu, a naopak se pokorně sklání před objektem. Ontologie, vydávající se po svých nových cestách, je ontologií realistickou. Její předmět, bytí, je postaven před poznávající subjekt. Bytí tedy není produktem myšlení, ale není ani nehybným strnulým monolitem. Bytí je bohatě strukturované. Výstavba světa není podle Hartmanna logická, ale kategoriální. Je nezávislá na rozumu, na jazyce či na poznání. Proto kategoriální analýza nevede k principům rozumu, ale k principům bytí.

Fundových elegantních šestero K v sobě obsahuje snadno přehlédnutelný prvek. Od počátku se totiž (vycházím z vlastní čtenářské zkušenosti) soustředíme na ta „ká“. Vezměme jako příklad formulaci „skutečnost a její poznání je proces komplexity a komplementarity komponent v korelacích, kontextech a kontinuitě.“³⁵ Zpravidla následuje výklad jednotlivých pojmů (jednotlivých K). Ale to už je výklad. Kdybychom měli z dané formulace ve třech slovech podtrhnout základ, který je vykládán, zněl by: *skutečnost je proces*. Skutečnost není to, co je. Skutečnost je to, co se děje. A skutečnost se děje v různých oblastech různým způsobem. Jinak se děje v oblasti anorganické, jinak v oblasti organické, ještě jinak v oblasti duševní a odlišně i v oblasti duchovní.

³⁵ Viz O. A. Funda: *Když se rákos chvěje nad hladinou*, s. 64.

V posledních dvou zmíněných oblastech se navíc neděje nezávisle na prvních dvou, ani duchovní se neděje nezávisle na duševní. Bytí je hierarchií procesů. Hartmann samozřejmě znal různé podoby tzv. filosofie života z přelomu 19. a 20. století, ale neviděl pro ně oporu ve vědě. Tyto oblasti neboli vrstvy skutečnosti jsou ontologicky rovnocenné. Nelze rozlišovat skutečnost skutečnější a skutečnost méně skutečnou, ba dokonce pouze zdánlivou.

Chyba starých ontologií spočívala v tom, že zjištění platná pro jednu vrstvu byla nekriticky aplikována a generalizována i na vrstvy zbývající (jako příklady mohou sloužit staří atomisté, kteří je aplikovali a generalizovali směrem nahoru, případně Hegel, který je aplikoval a generalizoval směrem dolů). Výhodou takových koncepcí samozřejmě je to, že vytvářejí systém, jednotný obraz. Nevýhodou pak je to, že nejde o obraz

skutečnosti. Hartmannovým úsilím je ontologicky rehabilitovat všechny vrstvy skutečnosti, zejména duševní a duchovní. To, co je lidmi vytvořené, nemá menší ontologickou dignitu než to, co na lidské činnosti závislé není. Fundovým úsilím je analogicky (avšak stále při zachování Hartmannova odkazu) eticky rehabilitovat vrstvy skutečnosti anorganické a organické. Jinak řečeno, navrátit přírodě morální status. Na instrumentální, antropocentrické rovině se to již částečně děje. Ale otázkou je, zdali toto (a budme alespoň za to rádi) je vzhledem k situaci dostačující.

Podobnou provázanost ontologie a (ekologické) etiky ukazuje Arne Naess. Uvědomil si, že s novověkou redefinicí skutečnosti spočívající v eliminaci kvalit (která souvisela i s Fundou kritizovaným podřazením ba přímo přizpůsobením ontologie teorii poznání) byly přírodě odňaty sekundární a terciární vlastnosti.

A to včetně hodnot, které byly vykázány kamsi do sféry subjektivního. Což není argument proti racionalitě a vědeckosti. Dokonce to není ani nic proti pozitivismu. To ale jen pokud jde o tzv. český pozitivismus (na rozdíl od klasického pozitivismu devatenáctého století nebo od novopozitivismu počátku století dvacátého). Funda někdy hovoří o kvalitativním pozitivismu, který není mravně indiferentní.³⁶ K tomu lze ještě dodat, že český pozitivismus nebyl ani ontologicky indiferentní, zejména pak v jeho novější podobě v díle Josefa Tvrdeho. U něj najdeme i Fundou tak pěkně a nezbytně kladený důraz na sepjetí racionality s demokracií a etikou.³⁷

V ontologii i v etice je Funda oponentem antropocentrismu. Stojí tak laděním svého myšlení jak proti fenomenologii,

³⁶ Viz O. A. Funda: *Když se rákos chvěje nad hladinou*, s. 81–82.

³⁷ Viz tamtéž, s. 91.

tak proti nonkognitivistické etice (kte-
rá rozhodně nemá daleko od novopoziti-
vismu). I tady je vidět, že ono dilema,
které třídí filosofii dvacátého století
na linii fenomenologickou a novopoziti-
vistickou (a analytickou), je dilema-
tem zavádějícím, protože nepřiměřeně
zužuje bohatost filosofických paradig-
mat. Zůstává odpůrcem hledání ta-
jemné absolutní říše skrývajících se za
jevy a/nebo za jazykem, dodává Funda
jedním dechem, že nehájí relativismus.
Mimochodem proto se nepouští do
úvah metafyzických. Zůstávají v hart-
mannovském duchu kriticky ontologic-
ké. Dovolme si delší citát: „Domnívám
se, že příklon k nemetafyzické, evoluč-
ní, procesuální ontologii, příklon k je-
vům a jejich skutečnostíní fakticitě,
tedy rezignace na posedlost bezpřed-
mětnou otázkou ontologické diference
stejně tak jako rezignace na bezpřed-
mětnou otázku posledního smyslu,

nemusejí znamenat nihilismus a nevědou k nihilismu – jak se nám to někdy snaží namluvit křesťanská poťouchlost. Prý: Bůh, nebo nicota. Jenže lidský život má a zná ještě jiné alternativy než tuto“.³⁸ Taková alternativa je výsledkem buď žádné, špatné, nebo nevědomé ontologie.

Ve třicátých letech minulého století Josef Tvrdý, představitel již zmíněného českého pozitivismu, jako by anticipoval Fundovy myšlenky, když ve spise *Nová filosofie* (1932) tvrdil, že ontologie, nikoli (stará) metafyzika, je završením filosofie. Ontologie si nemůže činit nárok na absolutní platnost, neboť je syntézou osobních zkušeností a vědeckého myšlení. A když už jsme zmínili Josefa Tvrdeho, je třeba připomenout, že Fundovo myšlení se s jeho filosofií

³⁸ Viz O. A. Funda: *Když se rákos chvěje nad hladinou*, s. 75.

protíná ještě v jednom klíčovém pojmu, totiž v pojmu emergence.

Taková úcta před skutečností (nikoli strach z ontologie), obohacena o etické úvahy (zde o Schweitzerovu filosofii úcty k životu), ústí v poměrně pevnou konstrukci, která může dodat i v oblasti etiky pevnou půdu pod nohama. Vyčítají-li Schweitzerovi někteří novější stoupenici biocentrismu absenci racionální argumentace v etice, a naopak spoléhání se na univerzalitu soucitu (konkrétně ve Schweitzerově případě navíc výrazně podepřené vírou), Fundova kombinace Hartmannovy ontologie a Schweitzerovy etiky se nabízí jako odpověď. Je to kritická realistická ontologie a kritická realistická axiologie. V etice, zdá se mi, je Funda sice obsahem bližší Schweitzerovi, filosofickým podložím ale stojí pořád na ramenou Hartmannových. Hartmann v etice, stejně jako v ontologii, zastává realismus a objektivismus. Zde

tyto pojmy spojují s hodnotami, nikoli s bytím. Jde o alternativu k formalismu a vlastně o odklon od Kanta. Hartmanova ontologie odlišuje reálný a ideální způsob bytí (neplést zde s hmotným a nehmotným, natož pak se skutečným a neskutečným). Ideální bytí je oblastí s vlastní strukturou, vlastním řádem i vlastními zákony. I hodnoty jsou ve vrstvách, a i mezi nimi lze rozlišovat vyšší a nižší, vždy však skutečné. Hodnoty nejsou ustaveny člověkem, osobou, ale naopak. V osobě a jejích činech hodnoty přecházejí z ideálního do reálného způsobu bytí. Osoba není tou instancí, která vnáší do skutečnosti hodnoty a smysl. Naopak je to skutečnost sama, co hodnoty a smysl v sobě obsahuje. Zbývá málo – *neminout* se s nimi.

Nemíjení hodnot je pro Fundu velkou výzvou. Jak to udělat, aby etika nemíjení hodnot nebyla jen teoretickou koncepcí? Hovoří-li Funda o „etice úcty

před skutečností jsoucího“,³⁹ je třeba se ptát, co je tím jsoucím. Rozhodně to není nic za jevy. Alternativou k antropocentrismu není postulování nějaké takové říše. Pro začátek by stačilo, kdyby to byli (jevící se) lidé, ale nepochybuji o tom, že je nejvyšší čas sem zahrnout vše živé i s podmínkami svého života, tedy i to neživé. Funda je přesvědčen, že takto, *ontologicky*, lze založit etiku, která by nebyla jen kulturně podmíněným ostrůvkem norem a hodnot. Vnímání hodnot je součástí „umění vděčně vnímat skutečnost“.⁴⁰ Skutečnost je něco jedinečného, nesamozřejmého a rozhodně ne morálně indiferentního. Ontologie je nezbytnou součástí toho, čemu se v české filosofické tradici říkalo „vědecký světový a životní názor“. Realistická ontologie je podle Fundy hrází

³⁹ Viz O. A. Funda: *Když se rákos chvěje nad hladinou*, s. 203.

⁴⁰ O. A. Funda: *Glosy – Fragmenty*, s. 76.

proti relativismu a subjektivismu (pro úplnost je třeba dodat, že nonkognitivismus a jeho důsledky je odmítán nejen takto, ale že i v rámci tolik kritizované filosofie jazyka a její analytické etiky se kdysi odehrál přesun od nonkognitivismu ke kognitivismu, byť stále na platformě jazyka a myšlení).

Impulsy filosofie Nicolaie Hartman na pomohly Fundovi při jeho zavrácání mezi platónsko-křesťanskou metafyzikou nadsvětského a vábením relativismu a antropocentrismu. K němu se Funda vydat nikdy nechtěl a díky Hartmannovi ani nemusel. Ví totiž, že i kdyby zde nebyl žádný člověk, který by vesmír (přírodu) vnímal, nic by to na něm ontologicky ani hodnotově nezměnilo.⁴¹

Miloš Kratochvíl

⁴¹ O. A. Funda: *Glosy – Fragmenty*, s. 77.